

Riyad 1404/1984, V, 47-74; Ömer Abdüsselâm Tedmürî, *Lübnân mine'l-fethi'l-İslâmî hattâ su-kûti'd-devleti'l-Ümeviyye*, Trablus 1410/1990, s. 89-106; Yılmaz Can, *İslâm Şehirlerinin Fiziki Yapısı*, Ankara 1995, s. 31-95, 102-146; M. Azeb Desûki, *el-Kabâ'ilü'l-'Arabiyye fî Bilâdi's-Sâm*, Kahire 1998, s. 5-45; Halîl İbrâhîm es-Sâmerrâi v.dğr., *Târîhu'l-'Arab ve haðâratühüm fî'l-Ende-lüs*, Beyrut 2000, s. 65, 454-455; Abdülazîz ed-Dûrî, *Evrâk fî'l-târîh ve'l-haðâre: Evrâk fî'l-târî-hi'l-iktişâdi ve'l-ictimâ'i*, Beyrut 2009, s. 97-112, 241-262; Mehmet Özdemir, *Endülüs*, Ankara 2014, s. 185-207; Khalil Athamina, "Emevî Hila-feti Döneminde Arap İskânı" (trc. Saim Yılmaz), *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, Adapazarı 2000, s. 203-226.

İSMAİL YİĞİT

Selçuklular. 426 (1035) yılında Ceyhun (Amuderya) nehrini geçerek Horasan'a gi-ren Selçuklular, Gazneliler'e karşı kazan-dıkları zaferin ardından önce Horasan, ar-dından İran coğrafyasının büyük bir bölü-münü ele geçirdiler. Selçuklular'ın başarısı yeni Türkmen boylarının kalabalık kitleler halinde İran coğrafyasına girmesine vesile oldu. Dandanakan Savaşı'nı (431/1040) ta-kip eden yıllarda Selçuklu hâkimiyeti Orta ve Batı İran'da hızla yayılırken Türkmen boylarının Horasan üzerinden batıya akışı da devam etmekteydi. Bu geniş kapsamlı göç hareketi yerleşik İran coğrafyasında ciddi rahatsızlıklara yol açtı. Göçebe Türk-men boyları, kadim bir ziraat kültürü ve gelişmiş bir şehir hayatının bulunduğu İran coğrafyasında kalabalık hayvan sürü-leri için gerekli otlakları sağlamakta sıkıntı çekmekteydi. Hayat tarzlarından dolayı sü-rekli göç etmek zorunda kalan bu kitleler, zaman zaman göç yolları üzerinde mevcut yerleşik unsurlara ait tarla ve bahçelere büyük zararlar vermekteydi. Göçebe Türk-menler'den duyulan rahatsızlık, bizzat Abbâsî Halifesi Kâim-Bierrillâh tarafından Türkmen reislerine ve Sultan Tuğrul Bey'e bildirildi (İbnü'l-Esîr, IX, 349-350). Kendi boy beylerinin yönetiminde son derece hareketli ve dinamik bir yapıya sahip olan Türkmenler, aynı zamanda isyan eden veya taht mücadelelerine giren Selçuklu hânedan üyelerini desteklemekteydi. İbrâ-him Yinal, Kutalmış ve Arslan Argun gibi hânedan üyelerinin Türkmenler'den güç ve destek aldığı bilinmektedir. Nizâmül-mülk'ün *Siyâset-nâme*'sindeki bazı ka-yıtlar Türkmenler'in Selçuklu Devleti'ne verdiği rahatsızlığı açık bir şekilde ortaya koymaktadır (s. 139). Selçuklu Devleti'ni ciddi biçimde meşgul eden bu rahatsızlık-lar Selçuklu idarecilerini Türkmenler'e kar-şı tedbir almaya zorladı. Selçuklu devri İran şairi Am'ak-ı Buhârî, Sultan Alparslan için

kaleme aldığı bir methiyede İran'ın Türk-menler tarafından harap edildiğine dikkat çekerek şimdi "iyi talihli şah" tarafından yeniden bayındır hale getirildiğini belirt-mektedir (*Divân*, s. 188-189).

Selçuklu sultanları soydaşlarını ya Ho-rasan'ın doğusunda tutmaya ya da impa-ratorluk ekonomisine ve şehir kültürüne en az zarar verecek şekilde Azerbaycan yoluyla Bizans üzerine yönlendirmeye çalıştılar. İbnü'l-Esîr'in 440 (1048-49) yılı olaylarıyla ilgili bir kaydına göre İbrâhîm Yinal, Mâverâünnehir'den kendi yanına gelen Oğuzlar'a burada kalmalarının ve ihtiyaçlarını burada karşılamalarının ülkeyi büyük bir sıkıntıya soktuğunu, Bizans'a doğru gazâyâ çıkıp cihad etmelerinin daha doğru olacağını, böylece ganimet elde edeceklerini, kendisinin de onların peşinden gidip yardımcı olacağını söyledi (*el-Kâmil*, IX, 415). Neticede Dandanakan Savaşı'nı izleyen on yıl içerisinde Türkmen boylarından önemli bir kitlenin Azerbay-can'a, el-Cezîre'ye ve Doğu Anadolu'ya ulaştığı anlaşılmaktadır. Yine Doğu Ho-rasan'da bulunan kalabalık bir Türkmen kitlesi de yerleşik hayata zarar vermesine engel olmak düşüncesiyle Belh ve çevre-sinde tutuldu (Özgüdenli, s. 94, 280). Bi-zans üzerine yönlendirilen kalabalık göç dalgası ve bu göç dalgasının önünü açmak için yapılan akınlar Selçuklu-Bizans ilişki-lerinin şekillenmesinde etkili oldu. Tuğrul Bey, İbrâhîm Yinal ve Kutalmış gibi Sel-çuklu hânedan üyelerini Bizans Devleti'nin direncini kırmak ve Azerbaycan coğraf-yasında toplanan Türkmenler'in önünü açmakla görevlendirdi. Tuğrul Bey'in si-yasetini devam ettiren Sultan Alparslan Artuk, Dânişmend, Saltuk, Mengüçük, Çavlı ve Çavuldur gibi Türkmen beylerini Anadolu'da gazâ yapmaya teşvik ederek Azerbaycan coğrafyasında yığılan ka-labalık Türkmen boylarının önünün açıl-masını sağladı (Reşîdüddin Fazlullâh-ı He-medânî, *Câmi'u't-tevârih*, II/5, s. 37-38). Selçuklu sultanlarının bu uzak gö-rüşlü siyaseti, bir yandan Türkmenler'in İran coğrafyasında yarattığı rahatsızlığın önüne geçerken diğer yandan onlara ha-yat tarzları için son derece elverişli yeni yurtlarının kapılarını açtı.

Anadolu'ya gitmeyip İran coğrafyasında kalan Türkmenler bu coğrafyada kendileri için en elverişli bölgeleri aradılar. Oldukça sıcak ve kuru bir iklime sahip olan Gü-ney İran, Asya bozkırlarının sert iklimine alışmış olan göçebe Türkmenler için ca-zip değildi. Kırman Selçuklu Hükümdarı

Kavurd Bey şöyle diyordu: "Ben Türk'üm, sıcak iklim benim ve askerlerimin yara-tılışına uymaz" (Muhammed b. İbrâhîm, s. 333). Bunun yanında rutubetli hava-sı, bol yağışı ve ormanlık bitki örtüsü-yle yine göçebe hayat tarzına uymayan Hazar deniziyle Elburz dağları arasında kalan Taberistan, Mâzenderan, Rûyân ve Gîlân bölgeleri de Türkmenler için el-verişli sayılmazdı. Neticede Türkmenler, İran coğrafyasında Horasan'ın doğusu ve kuzeyi, Elburz dağlarının güney etekleri, Irâk-ı Acem'in kuzeybatısı ve Azerbaycan bölgelerinde toplandılar. Bu coğrafyada hiçbir bölge serin yaylalar, gür akarsular ve geniş otlaklar peşinde koşan göçebe Türkler için Azerbaycan coğrafyası kadar çekici değildi.

Selçuklu sultanlarının İran coğrafyasın-da kalan Türkmen kitlelerini yerleşik ha-yata geçirmeye çalıştıklarına dair kaynak-larda herhangi bir bilgi yoktur. Bununla birlikte özellikle VI. (XII.) yüzyıl sonları ile VII. (XIII.) yüzyılın başlarına ait bazı ono-mastik ve toponimik deliller, göçebe Türk-menler'den bir kısmının çok yavaş da olsa yerleşik hayata geçtiğini göstermektedir. I. P. Petruşevsky'nin bir tetkiki, XII. yüzyıl ortalarında Horasan'daki Sebzevâr şeh-rinde bulunan kırk bir aristokrat aileden yirmi dördünün Arap, on ikisinin İran, bi-rinin Türk asıllı olduğunu ortaya koymuş-tur (Petruşevsky, V [1948], s. 88). Yine 604 (1207) yılında Erdebil'de kaleme alınan bir tarla alım satım senedinde Uygur Türkü olduğu anlaşılan Beglik tarafından Uy-gur harfleriyle yazılan bir şahitlik kaydı, bu tarihlerde Azerbaycan coğrafyasında yerleşik hayata geçen Türkler'in varlığını göstermektedir (Doerfer, XIII [1981], s. 154, 159-160). XII. yüzyılın sonları ve XIII. yüzyılın başlarına ait bazı tarla alım satım senetlerinde geçen Türkçe şahıs adları da bu durumu desteklemektedir (Gronke, s. 533-546). Reşîdüddin Fazlullâh-ı He-medânî tarafından 709 (1309) yılında Tebriz yakınlarında kurulan Rab'ireşîdî Külliyesi'ne ait vakfiyede Ak-bulak, Alın-cak, Tekme-daş, Cebelü, Davşan tepesi, Karacalı, Kızılca, Kuruçay gibi onlarca Türkçe köy ve mezra adına rastlanması (*Vakf-nâme-yi Rab'-i Reşîdi*, s. 318-329) Azerbaycan coğrafyasında yerleşik haya-ta geçen Türkmenler'in VIII. (XIV.) yüzyıl başlarında artık ciddi bir orana ulaştığını ortaya koymaktadır. Van gölündeki Lim (Adır) adasında bulunan bir Ermeni ma-nastırına ait 705 (1305) tarihli Arapça vak-fiyede yer alan Hazar Beg, Emîr Beg, Köl, Tuzcu, Kanlı, Yokuş, Şay-geldi, Yulduzhac

gibi Türkçe yer adları, bu dönemde benzer bir dönüşümün Doğu Anadolu'da da yaşanmış olabileceğini düşündürmektedir (Papazian, I/1, s. 408-411). Bütün bu kayıtlar, her ne kadar planlı bir iskân siyasetinin sonucu olmasa da İran coğrafyasındaki Türkmenler'in özellikle Azerbaycan ve Horasan gibi kendi hayat tarzlarına uygun bölgelerde yavaş yavaş yerleşik hayata geçmeye başladığını göstermektedir. 442 (1050) yılından itibaren Bizans sınırı önünde yığılan kalabalık Türkmen kitleleri Malazgirt zaferinin (463/1071) ardından kısa sürede Anadolu'nun içlerine doğru yayıldılar. Kendi boy beylerinin idaresinde yarı göçebe bir hayat tarzına sahip olan bu Türkmenler başta Anadolu Selçuklu Devleti olmak üzere Dânişmendliler, Saltuklular, Mengüçlüklüler ve Artuklular gibi siyasî teşekküllerin kuruluşunda ve gelişmesinde önemli rol oynadılar.

Türkmenler kısa süre içerisinde yaylak-kışlak havasına sahip olan Doğu Anadolu'nun yanı sıra Güney, Kuzey ve Batı Anadolu'daki uç bölgelerinde yerleştiler. Selçuklu hâkimiyetinde Doğu Anadolu yeniden iskân edilmeye başlandı. Daha sonraki tarihlerde bu bölgeye Türkmenia denilmiştir (Baykara, *Atsız Armağanı*, s. 61-66). XI. yüzyıldan sonra Anadolu'ya gelen Türkmenler yaylalara ve dağ eteklerine iskân edildiler. Dağ eteklerine yerleştirilenler çoğunlukla kışlamaya gelen Türkmenler'di. Bu sebeple Anadolu'da "Ağıl" adlı yerleşim merkezleri bir hayli çoktur. Bunlara Selçuklular dönemindeki vakfiyelerde de rastlanmaktadır. Malazgirt zaferini takip eden yüzyıl içerisinde ne Anadolu Selçuklu sultanları ne de Dânişmendliler, Mengüçlüklüler ve Saltuklular gibi beyliklerin kendilerine tâbi olan göçebe Türkmen boylarını yerleşik hayata geçirmeye çalıştıklarına ya da planlı bir iskân siyaseti takip ettiklerine dair elde bilgi bulunmamaktadır. Bununla birlikte daha XII. yüzyılın hemen başlarından itibaren kaynaklarda zaman zaman köylerde yerleşmiş bulunan Türkmenler'le ilgili kayıtlara rastlanmaktadır (Anadolu'da ilk Türkmen köyü kabul edilen Sağudai / Söğüd için bk. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 156). Anadolu'da Türk iskânının öncüleri olan bu Türkmenler'in Orta Asya'da yerleşik hayata geçmiş Türkler olması muhtemeldir. Anadolu Selçuklu sultanları Türkmenler'i ve hristiyan ahaliyi ülkenin menfaatlerini göz önüne alarak iskân etmiştir. Meselâ II. Kılıçarslan hristiyan çiftçileri tarımı geliştirmek amacıyla ülkesine yerleştirmişti. Pazar yeri ve cuma namazı ihtiyacı yeni

yerleşim merkezlerinin kurulmasında etkili oluyordu. Özellikle İç Anadolu'da yeni iskân yerlerinin belirlenmesinde ve bazı şehirlerin oluşmasında bu ihtiyacın büyük rolü olmuştur. Pazar ihtiyacı için gidilen yerde cuma namazının da kılınabilmesi iskânda önemli bir tercih faktörü idi (Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi*, s. 36-37). Selçuklu sultanları, aynı düşüncelerle Anadolu'da VI. (XII.) yüzyılın son çeyreğinde istikrarlı bir idarenin kurulmasının ardından göçebe Türkmenler'i yerleşik hayatın ve ticaret yollarının yoğunlaştığı Orta Anadolu'dan uzak tutmaya çalıştı ve onları uçlara gitmeye teşvik etti. Siyasî ve coğrafi şartların yanı sıra muhtemelen bu siyasetin de etkisiyle Türkmenler özellikle XIII. yüzyılın başlarından itibaren Anadolu'nun uç bölgelerinde yoğunlaşmaya başladı.

Anadolu'da daha XII. yüzyıldan itibaren Aksaray, Alaşehir, Burgulu, Gölhisar, Ilgın, Karahisar gibi Türkçe adlar taşıyan yerleşim yerlerinin kurulduğu veya pek çok eski yerleşim yerinin artık Türkçe adlarla anılmaya başlandığı bilinmektedir. XIII. yüzyıla ait vakfiyelerde Ay-tekin, Gün-doğdu, Arpa-çimen, Kozludere, Turgut, Emîr, İnançını gibi Türkçe köy ve mezra adlarına rastlanmaktadır (Turan, *TTK Belleten*, XI/42 [1947], s. 225-226; Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu*, s. 113; Polat, s. 93). Vakfiye ve resmî belgelerde sık sık karşılaşılan Türkçe yer adları, Türkmenler'in artık bu tarihlerde daha yoğun biçimde yerleşik hayata geçtiğini göstermektedir. Tuncer Baykara tarafından tesbit edilen, bu döneme ait yirmi iki köy adından sadece beşinin Selçuklu öncesi köy isimlerinin devamı niteliğinde oluşu, on yedi köyün ise yeni isimler taşıması, XIII. yüzyılda Anadolu'da iskân hareketlerinin yanı sıra demografik yapının nasıl geliştiğini ortaya koymaktadır (*Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi*, s. 76). Türkmenler şüphesiz sadece kendi kurdukları yeni köy ve mezralara değil yerli halk tarafından terkedilmiş ya da nüfusu oldukça azalmış eski köy, kasaba ve şehirlere de yoğun biçimde yerleşmişlerdir. XIV. yüzyıl başlarına ait resmî belgelerden Türkçe köy ve mezra adlarının çoğalmaya devam ettiği görülmektedir (Temir, *WZKM*, LVI [1960], s. 238-239; Açıkel – Sağır, I, 67-89). Bütün bu gelişmeler neticesinde, Anadolu'da Selçuklu fetihlerini takip eden yaklaşık iki buçuk asır içerisinde yerli halkın yanı sıra müslüman-Türk göçebe, köylü ve şehirlilerinden oluşan dengeli bir içtimaî yapı teşekkül etmiştir.

XIII. yüzyılın ortalarından itibaren Moğol istilâsının önünden kaçan yeni göçebe Türkmen boyları Anadolu'ya girdi. Selçuklu idaresi bu büyük göç hareketini düzenli biçimde yönlendirebilecek güce ve imkâna sahip değildi. Yeni gelen kitle içerisinde daha önce Orta Asya ve İran coğrafyasında yerleşik hayata geçmiş bulunan Türkmenler Anadolu'da da köy, kasaba ve şehirlerle yerleşmeyi tercih ederken göçebe kitlelerin büyük bölümü uçlara doğru çekildi. Göçebe Türkmenler'in uçlarda toplanmasında Selçuklu sultanlarının telkinlerinin yanı sıra otlak, su kaynakları ve gazâ ruhu gibi sebeplerin de etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yine Baycu Noyan ile birlikte Anadolu'ya giren Moğol boylarının Orta Anadolu'daki otlak ve yaylakları tercih etmesi, 676 (1277) yılı sonrasında Anadolu'daki Moğol baskısının iyice artması ve XIII. yüzyılın son çeyreğinde Orta Anadolu'da yaşanan karışıklık, isyan ve savaşlar da Türkmenler'in uçlara çekilmesinde önemli rol oynamış görünmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

- Nizâmülmülk, *Siyerü'l-mülûk: Siyâsetnâme* (nşr. H. Darke), Tahran 1372/1994, s. 43, 139; Müntecebüddin Bedî, *'Atebetü'l-ketebe* (nşr. Mirza Muhammed Kazvîni – Abbas İkbâl), Tahran 1329 hş., s. 74-85; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (trc. Abdülkerim Özyayın), İstanbul 1987, IX, 291-301, 349-350, 415; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye: Selçukname* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, tür.yer.; Reşîdüddin Fazlullâh-ı Hermedânî, *Vakfnâme-yi Rab'î Reşîdî* (nşr. Mütebâ Mînovî – İrec Elşâr), Tahran 2536 şş./1977, s. 318-329; a.mlf., *Câmî'u't-tavârih* (nşr. Ahmed Ateş), Ankara 1960, II/5, s. 37-39; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, tür.yer.; Muhammed b. İbrâhîm, *Selçukîyân ve Ğuz der Kirmân* (nşr. Bâstânî-yi Pârîzî), Tahran 1373/1994, s. 333; A. D. Papazian, *Persidskie dokumenty Matenadarana*, Erevan 1956, I/1, s. 405-415; A. K. S. Lambton, "Aspects of Saljûq-Ghuzz Settlement in Persia", *Islamic Civilisation: 950-1150* (ed. D. H. Richards), London 1973, s. 105-125; a.mlf., "The Internal Structure of Saljûq Empire", *CHIr.*, V, 203-282; Tuncer Baykara, "Doğu Anadolu = Türkmenia (Türkmen Ülkesi)", *Atsız Armağanı* (haz. Erol Güngör v.dğr.), İstanbul 1976, s. 61-66; a.mlf., *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi*, İzmir 1990, s. 36-37, 71-88; M. Gronke, *Arabische und persische Privaturkunden des 12. und 13. Jahrhunderts aus Ardabil (Aserbeidschan)*, Berlin 1982, s. 121, 176, 216, 262, 272, 523, 533-546; Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur el-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, Ankara 1989, s. 113; a.mlf., "Die Arabisch-üigurische Vakf-Urkunde von 1326 des Emirs Şeref el-Din Ahmed bin Çakırca von Sivas", *WZKM*, LVI (1960), s. 232-240; S. G. Agacanov, *Selçukiden und Turkmenien im 11.-12. Jahrhundert* (trc. R. Schletzer), Hamburg 1990, s. 27-57; a.mlf., *Oğuzlar* (trc. Ekber N. Necef – Ahmet Annaberdiev), İstanbul 2002, s. 137-140, 340; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı, Destanları*, İstanbul 1992, tür.yer.; a.mlf.,

"Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", *TTK Belleten*, XXI/83 (1957), s. 429-447; a.m.f., "Anadolu'ya Yalnız Göçebe Türkler mi Geldi?", a.e., XXIV/96 (1960), s. 567-594; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1996, s. 112, 146, 156, 540, 617; M. Sait Polat, *Moğol İstilasına Kadar Türkiye Selçukluları'nda İktisadi ve İktisadi Hayat* (doktora tezi, 1997), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 84-95; J. M. Smith, "Mongol Nomadism and Middle Eastern Geography: Qishlāqs and Tümens", *The Mongol Empire and its Legacy* (ed. R. Amitai-Preiss – D. O. Morgan), Leiden 2000, s. 38-56; a.m.f., "Turanian Nomadism and Iranian Politics", *Jr.S*, XI (1978), s. 57-81; Ali Açıkel – Abdurrahman Sağır, *Osmanlı Döneminde Tokat Merkez Vakıfları-Vakfiyeler*, Tokat 2005, I, 66-89; Mustafa Uyar, "İlhanlı (İran Moğolları) Devleti'nin Önemli Yaylak ve Kışlakları", *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan* (ed. Emine Uyumaz v.dğr.), İstanbul 2013, s. 244-257; Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular: Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (1040-1157)*, İstanbul 2013, tür.yer.; Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I: Şemseddin Altun-aba, Vakfiyesi ve Hayatı", *TTK Belleten*, XI/42 (1947), s. 197-235; I. P. Petruşevsky, "Gorodskaya znati v gosudarstve Khulaguidov", *SV*, V (1948), s. 85-110; Kosuke Shimizu, "İbrahim Yinal and Yinaliyan-Turkmans in the Early Days of the Great Saljuqs", *Isuramu Sekai*, sy. 10, Tokyo 1975, s. 15-32; G. Doerfer, "Ein uigurischer Text aus Iran vom Jahre 1207", *Turcica*, XIII, Paris 1981, s. 153-169; A. C. S. Peacock, "Nomadic Society and the Seljuq Campaigns in Caucasia", *Iran and the Caucasus*, IX/2, Tehran 2005, s. 205-229; D. Durand-Guédy, "The Turkmen-Saljuq Relationship in Twelfth Century Iran: New Elements Based on Contrastive Analysis of Three Inshā' Documents", *Eurasian Studies*, IX/1-2 (2011), s. 11-66; Zeki Velidi Togan, "Azerbaycan", *İA*, II, 91-118.

OSMAN GAZİ ÖZGÜDENLİ

Osmanlılar. Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminde parçalanmış büyük boy yapılarına mensup küçük grupların ve bunların temsilcilerinin iskân süreci Osmanlılar döneminde Anadolu coğrafyasında giderek daha da genişledi. Bu dönemde Horasan erenleri ya da Rum abdalları diye anılan, çoğu bir kabileye mensup, hatta bir obanın / boyun önde gelen temsilcisi niteliğindeki baba ve abdal lakaplı dervişlerin Anadolu sathına yayılmış vaziyette kendi inşa ettikleri tekke ve zâviyeler aracılığı ile yerleşik hayata geçişleri dikkati çeker. Hacı Bektâş-ı Velî, Emirci Sultan, Barak Baba, Dede Garkın, Saru Saltık gibi dervişler daha çok yol güzergâhlarına ve geçitlerin yakınlarına konarak tekke inşa edip gelen geçenlere dinî ve sosyal hizmetler sunarken gayri müslim komşuların da İslâmlaşmasında önemli rol üstlendiler. Bunlar XIV. yüzyıldan itibaren Balkanlar'da da faaliyet yürüttüler. Orta Asya geleneğinde yetişen dervişler kendi boylarından olan veya

olmayan, Anadolu'da büyük kitlelerden kopup küçük gruplar halinde ayrılan obaların veya ailelerin tekkelere yakın bölgelerde yerleşmesine ve toprakla uğraşmalarına ön ayak oldular. Nureddin Cacaoğlu Vakfiyesi gibi Anadolu Selçukluları ve Beylikler döneminden kalma vakıflarda vakıf akarları arasında çok sayıda köyün bulunması bu yerleşmenin erken dönemlerine dair bir fikir verir. Ancak yerleşik hayata geçen küçük grupların yanında daha büyük gruplar olarak konar göçer hayat tarzı ve boy teşkilâtı içerisinde yaşamlarını sürdüren gruplar da vardır. Yapılan tahminlere göre bunların sayısı XIII. yüzyılda en az 3 milyon civarındaydı. Ayrıca 1 milyona yakın Türkmen nüfusu da köy ve kasabalarda yerleşik durumdaydı.

Selçuklu ve Beylikler dönemi toplumsal yapısında görülen konar göçer eksen ilk dönem Osmanlı toplumunda da etkili oldu ve Rumeli'nin iskânı bu çerçevede gerçekleşti. Beylikler döneminde sınırların belirgin olduğu yerlerde konar göçer kitlelerin hareketleri de sınırlanmaktaydı. Halbuki Anadolu platosu bu türden siyasal bölünmüşlük ve sınırlamalara imkân vermemekteydi. Sonuçta sosyal ve kültürel birliğin doğal uzantısı şeklinde siyasal birlik zorunlu hale geldi ve farklı beyliklerde yaşayan zümreler hızla gelişmekte olana katılma konusunda tereddüt göstermedi. Anadolu'da siyasal birliği zorunlu kılan husus, bu türden geçici sınırların hem konar göçerlerin hareketi hem de ticarî hayat ve pazar için engel teşkil etmesidir. Siyasal birlik sağlanınca Anadolu platosu üzerinde hareket eden konar göçerler kışın Suriye topraklarına inmeye, yazın Sivas bölgesine çıkmaya imkân veren bir esnekliğe kavuştular. Bu zümreler yaylak ve kışlaklarda kısmî ziraatla da uğraşmaktaydı. Osmanlı yönetimi bu türden yatay hareketlere bir statü vererek düzen getirdi, onlara kontrollü bir hareket imkânı sağladı. Bu yapılırken de konar göçer hayatın ekonomik bütünüyle ilgili ve toplumsal işlevi göz önünde bulunduruldu. Yaylak-kışlak bölgelerinin sınırları ve göç güzergâhları belirlendi, topluluğun devletle ilişkilerinde aracı olan bir boy beyi, voyvoda ya da kethüdâ, kazâî işler için de bir kadı vardı. XVI. yüzyılın ortalarına gelindiğinde konar göçer teşekküllerin varlıklarını büyük ölçüde sürdürmekle birlikte bunların kayıt altına alındığı, vergilendirildiği ve hayatlarının bir düzene sokulmaya çalışıldığı görülür. Bu tesbiti doğrulayacak veriler tahrir defterlerinde mevcuttur ve hemen her bölgeye ait

defterlerde konar göçerlerle ilgili kayıtlar vardır. Sivas, Bozok, Karaman, Adana, İçel, Hamid, Suriye, Batı Anadolu ve Rumeli'deki birçok kazada yerleşik olmayan ahalî yerleşiklerle iç içe, yaylak ve kışlaklarda kaydedildi. Sivas sancağı gibi bazı bölgelerin konar göçerleri ise yoğunlukları dolayısıyla ayrı defterlere yazıldı (*Yörükân-ı Sivas Defteri*, TK, TD, nr. 16).

XVI. yüzyıldaki büyük yörük teşekkülleri ve bulundukları bölgeler şöyledir: Dulkadirli ve Halep Türkmenleri adıyla da anılan Yeni İl Türkmenleri, Halep ve Sivas arasında Dulkadirli boyları Maraş, Elbistan, Kayseri ve Bozok bölgelerinde; Boz-ulus XVI. yüzyılda Diyarbakir yöresinde iken XVII. yüzyılda Karaman, Ankara, Kütahya ve Aydın kesiminde; Ulu-yörük, Sivas'ın kuzey ve doğusundaki bölgelerle Samsun-Ankara hattında, Üçoklu'dan Ramazanlı ulusu ise İskenderun'dan Alanya'ya kadar uzanan alanda idi. Bu grupların yerleşik hayata geçiş süreçleri yavaş ve kendiliğinden oldu. Bu sürecin en açık şekilde izlendiği bölgelerden biri Bozok sancağıdır. 924'ten (1518) itibaren Osmanlı ülkesine dahil edilen Dulkadirli Beyliği'nin bir uzantısı olan bölge, Osmanlı idaresi tarafından bölgede yaşayan Türkmen kitlelerinin üst adına izâfeten Bozok sancağı diye tasnif edildi. İlhaktan sonraki ilk tahrir 931 (1525) yılı dolaylarındadır. Bu tahrirde bölgede yaşayan ahalî henüz yerleşik hayata geçmediğinden konar göçer sistemine göre, yani "cemâat-i Halillü, an kabîle-i Ağcakoyunlu, Kızılcaın mezasında yaylarlar / otururlar" şeklinde kaydedilmişken 962 (1555) yılı kayıtlarında yazım şekli bu defa "Mezra-ı Kızılcaın, Ağcakoyunlu'dan Halillü cemaati mütemekkindir" şekline dönüşmüştür. Daha sonraki tahrir döneminde ise yerleşim merkezi artık köy (karye) olarak ve klasik tahrir düzenine göre adlandırılmıştır: "Karye-i Kızılcaın, an kabîle-i Ağcakoyunlu." Yerleşen ahalinin cemaat ve kabîle adının zikredilmesi durumu ise yarı yarıya azaldı. Konar göçer kabîle ve cemaat düzeninde kışlak ve mezarlarda yavaş yavaş toprağa yerleşmeye çalışan gruplar 978'lere (1570) gelindiğinde artık köylerde yerleşik halde kaydedilirken aynı zamanda statü değişimi de yaşandı. Devlet nezdinden, yörük ya da Türkmen olarak nitelenen konar göçer karakterleriyle adlandırılmaktan çıkıp raiyyet statüsüne geçtiler. Devlet bu dönemde sürece yalnız dolaylı biçimde müdahale etti; yeni yeni toprağa alışan bu halka eskiden beri köy / raiyyet yazılanların tâbi olduğu vergileri aynen uygulamak yerine resm-i çift gibi düzenli